

ЛИДИЈА Д. ДЕЛИЋ

*»Док је сунца и док је мјесеца«:
сунце и месец као средства концептуализације
у усменој епизи**

Сунце и Месец били су кључни временски оријентир у традиционалним заједницама, које дуго нису познавале чак ни механички часовник. У концептуализацији времена они су, с једне стране, изоморфни («док је сунца и док је мјесеца», «ни виђела сунца ни мјесеца» и сл.), док су, с друге стране, као маркери различитих доба дана (дан : ноћ; светло : тама) опозитно постављени, што се на особен начин рефлектовало у усменој балади («Женидба Милића барјактара») и јуначкој епизи (сижејни образац о »закасном јунаку«). Посредством Сунца и Месеца је, међутим, моделован и широк спектар других, невременских категорија, попут социјалне хијерархије («светли царе, огријало сунце»), а изузетну улогу ова небеска тела и њихови симболички супститути – злато и сребро – имали су и у атрибуирању епског јунака, као епонима жанра.

Кључне речи: Сунце, Месец, усмена епика, усмене формуле, концептуализација, време, епски јунак

Осамдесетих година XX века метафора је – овога пута не као стилска фигура, већ као фундаментално средство људског мишљења и људске концептуализације света – ушла у фокус когнитивних наука, широког интердисциплинарног поља у коме су се укристили лингвистика, психологија, филозофија, антропологија и компјутерска достигнућа на пољу вештачке интелигенције. Једна од основних поставки овог правца изучавања, везана пре свега, али не и искључиво, за имена Џорџа Лејкофа и Мајкла Џонсона (*Metaphors We*

---

* Рад је настао у оквиру пројекта »Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду« (бр. 178011), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Live By, 1980; *Philosophy In The Flesh: the Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*, 1999), јесте да људски мозак функционише тако што спонтано повезује различите домене стварности, превасходно оне перцептибилне са оним апстрактним и чулима недоступним, што се директно одржава на језик и на начин како човек моделује свет. У том кључу метафора је препозната као резултат пројекције чулно недоступних феномена и апстрактних категорија, попут вредности, социјалног устројства, идеолошких концепата и сл., на сфере конкретних (чулних, телесних) искустава. Овај ментални трансфер захватио је и неке од основних категорија симболичког мишљења, попут времена и броја.

ВРЕМЕ

Околност да човек време не опажа непосредно («Ми простор опажамо својим органима, чулом вида и чулом пипања. Лепо. Али којим чулом опажамо време?»; Ман 2006: 69)¹ условила је да и оно је нужно прође кроз процес метафоризације и «превођења» у домен чулно-конкретног, а оријентација у времену била је неминовно усмерена на «спољње ослонце»², какви су данас часовници. У архаичним заједницама, међутим, које у сврхе мерења времена нису користиле логику амплитуде (механички часовник), пиезо-електрични ефекат у кристалима кварца (кварцни сат), и које, поготово, нису биле кадре да мере циклусе радијације између два енергетска нивоа атома Цезијума 133 (што је основа рада «атомских часовника») – проток времена био је именован и дефинисан кретањем небеских тела: Сунца, Месеца и, у нешто мањој мери, звезда (Влашићи) и планета, конкретно Венере, у фолклорној традицији познате под именом «звезда Даница».

Отуда се целокупан епски свет, који је архаичан однос према времену петрифицирао у усменим формулама, превасходно оријентише према изласку и заласку Сунца и кретању Месеца³:

---

¹ »We cannot observe time itself – if time even exist as a thing in-it-self« (Лејкоф, Џонсон 1999: 138).

² »Ова појава је могућна зато што ми немамо унутрашњег органа за опажање времена, зато, дакле, што смо апсолутно неспособни да сами по себи и без спољњег ослонца, ма и са приближном поузданошћу одредимо ток времена« (Ман 2006: 539).

³ Мора се, ипак, истаћи да је свет који је певао о епским подвизима довољно дуго познавао и часовник, и да је часовник – као и свака друга реалија – легитимно продро у епски

Доклен буде сунце исходити (Вук VII, 57)	Доклен мрче и почину сунце (Вук IX, 19)
Докле жарко искочио сунце (САНУ IV, 13)	Докле сунце на гору пануло (Вук IX, 29)
Докле сване и огране сунце (САНУ IV, 34)	Докле брзо на западу сунце (MXII, 20)
Докле самну и огрија сунце (СМ 42)	Не хти чекат, докле зађе сунце (MXVIII, 6)
А кад жарко већ изајде сунце (MX IV, 45)	Је ли јасан месец на заоду (Вук II, 47)
Је ли месец на 'сток искочио (САНУ II, 31)	Месец јасан над заодом беше (САНУ II, 30)
Док је мјесец на небу избио (КХ II, 47)	Сунце зађе а мјесец изађе (СМ 136)

Време у епизи се, међутим, не само као конкретан тренутак или период мери Сунцем и Месецом, већ се и као појмовна категорија с њима идентификује. Док се почетак времена везује за космогонијске чинове, што је нашло одраз у формулама типа »откако је <свијет> постануо«, »откако је постала <крајина>« и сл., вечност (а то онда значи и време само) метафорично се описује формулом »докле(н) тече сунца и мјесеца« (Вук II, 43; Вук III, 8; Вук IX, 4) и њој блиским варијантама: »докле текло сунца и мјесеца!« (Вук IV, 32); »докле траје сунца и мјесеца« (Вук VIII, 71; Вук IX, 16; Вук IX, 32), »докле тече сунца и Салаша« (Вук IV, 28), »доклен тече сунца и Грахова« (Вук IX, 14), »док је сунца и док је мјесеца!« (Вук II, 34; Вук IV, 44; Вук VII, 37; САНУ III, 57), »док је сунца и овије људи« (Вук VII, 11), »док је жарког ићиндији сунца« (КХ I, 28), »док је сунца и јасна месеца!« (САНУ II, 30).

Епика је стога изнедрила и стабилну формулу којом се – управо одсуством Сунца и Месеца – указује на особено не-време, односно на симболичку (ричуалну) смрт епских јунака и јунакиња, карактеристичну за лиминалну фазу свадбеног обреда. У складу са императивима жанра, јуначка катабаза везала се за тему ропства и ослобађања из тамнице, која фигурира као симболички простор смрти (уп. Фајгел 2012). У женској иницијатичкој причи маркиран је супротан пол на просторној вертикали, те епске лепотице годинама самују на чардацима, у »кавезима«, где не виђају ни Сунце ни Месец (Детелић, Делић 2016):

текст, али без формирања стабилних формула, што говори о недовољној адаптацији у епском идиому (о томе, уосталом, говори и чињеница да се наведени примери срећу углавном у грађи која је остала у Вуковој заоставштини, у познијим записима и у муслиманској епизи, млађој по постанку од хришћанске на истом простору): »Прије зоре и прије сабаха / До сабаха бјеху два сахата« (Вук III, 23), »Како ноћу буде три сахата / Ти изиђи пред бијелу кулу« (Вук VI, 4), »Једног дана и једног сахата / На Цетиње да се састанемо« (Вук VIII, 74), »Исте ноћи у седам сахата« (ЕХ, 6), »Ти ћеш доћи у седам сахата« (КХ I, 4), »Бој је траја' шеснаест сахата« (Вук IX, 14), »Брез промјене четири сахата« (КХ I, 8), »Два сахата сунца оскочио« (MX II, 20) и сл.

МУШКА ИНИЦИЈАЦИЈА

Усеине, вјерна слуго моја!
На ти овог роба препродана
Хајде тамо на сараје доње,
Па отвори дванаест одаја,
У дван'есту остави јунака,
А затвори врата дван'естора,
Да не гледа сунца ни мјесеца
Ни бијела данка ни јунака. (Вук II, 95)

Цар ће тебе у зиндан метнути,
Никад жарког сунца видјет не ћеш,
Никад сунца а никад мјесеца,
Камо л' љета и бијела дана. (КХ I, 2)

Па га баци у тамницу тамну,
У којој је вода до колина,
А јуначке кости до рамена:
У њој има сваке гадалине,
Змије кољу, а јакрепи штиплју,
Гдино миши огризају уши,
А ласице стригу науснице.
Он не види сунца ни мисеца,
Нит он знаде, кад му лито дође,
Лито дође, црна зима прође. (МХ IX, 28)

У »подрумима доњим«, без Сунца и Месеца, обитавају, најзад, и чудесни јуначки коњи (уп. Пешикан-Љуштановић 2002: 48), што се може тумачити њиховом везом са оним светом (светом мртвих), одакле и црпе особите моћи: »Боже драги шта му дорат ради, / Није сунца вигјо ни мјесеца, / У земану од седам недеља, / Па се слуги неда прифатити, / Копа дорат и десном и ли'евом« (ЕХ 4; уп. Вук III, 33; ЕХ 5)⁴.

ЖЕНСКА ИНИЦИЈАЦИЈА

Ко ј' видио вилу на планини,
Ни вила јој, брате, друга није.
Ђевојка је у кавезу расла.
Кажу, расла петнаест година,
Ни виђела сунца ни мјесеца. (Вук II, 40)

Узгоји се лијепа ђевојка
Прије вакта и прије земана.
Кад јој било дванаест година,
Затворише цуру у одају,
Простријеше од свиле јастуке,
И са златом везене душеке,
Да не види сунца ни мјесеца
А камо ли око у јунака. (Вук VII, 22)

[...] а у мене ј' Хајкуна ђевојка,
своје добро фалит је срамота,
али што ћу, већ ми није друга,
има пуно петнаес' годинах,
од како ми у кавезу расте
а не види сунца ни мјесеца,
ни бијела дана ни јунака. (СМ 97)

⁴ »Коњи који, закључани иза десеторо/дванаесторо врата, годинама не виде сунце ни месец по правилу су чудесни (крилати, 'помамни', виловити, змајевити) (уп. Пешикан-Љуштановић 2002: 48) и највреднији епске пажње (у песмама с датим мотивом готово без изузетка се пева о покушају јунака да стекне таквог коња или покушају противника да га од јунака преотме). Они као да из подземља црпе изузетну снагу, вештину и ратничку супериорност, слично јунацима чије је (често трогодишње или деветогодишње) утамничење предуслов успешне иницијације« (Детелић, Делић 2016).

ЦАР

Сунце је, међутим, и као једини озбиљан извор светлости кроз миленијуме постало основа за метафоризацију другог типа⁵. Светлост, препозната као фундаментална вредност, пројектована је на системе хијерахије и на социјалне сфере: бог Сунца је у практично свим митологијама кључна или једна од кључних фигура пантеона, а владари старих друштава по правилу су имали атрибуте и инсигније везане за Сунце или бога Сунца⁶. Једна од најфреквентнијих епских формула резултат је управо овог типа метафоризације, а о архаичности представе и конкретне формуле говори имуност на уплив потоње идеологије – нити је султан атрибуиран путем Месеца (чак ни из хришћанске перспективе)⁷, нити је по овој основи спровођена демаркација на линији ислам : хришћанство. »Огријало сунце« је пре свега цар/султан (»султан-царе, огријало сунце!«), али су у формулу увођена и нижа звања у хијерархији (везир, паша), хришћанска црквено-државна интитулација (владика, господар), или је атрибуција померана ка епским јунацима:

султан (19)	султан-царе	17 Вук III, 15 (3); Вук VI, 45; Вук VI, 46; Вук IX, 31 (2); КХ I, 1; КХ I, 2 (3); КХ I, 32 (2); САНУ II, 59; СМ 107 (2); СМ 150
	султане	2 Вук IX, 14; СМ 55
цар (14)	царе	12 Вук VII, 39; МХ I, 45; МХ I, 76 (3); МХ I, 78 (3); САНУ II, 59 (2); СМ 15 (2)
	светли царе	2 Вук VI, 18; САНУ III, 68
паша (4)	Али-пашо	2 Вук VIII, 59 (2)
	Ћаја-пашо	1 Вук IV, 46
	пашидаху	1 КХ I, 5
везир (2)	везиру	1 Вук IV, 48
	Ћуприлијћу	1 Вук III, 16

⁵ Чуло вида битније је од других чула у људској концептуализацији, јер се далеко већи број феномена перципира њиме, него слухом, додиром, укусом.

⁶ Хришћанство је ову представу адаптирало и саобразило сопственим симболичким оквирима: византијска и староруска химнографија поредила је Исуса са »праведним сунцем«, а називан је понекад и »Богом-сунцем« (СМ 2001: 522).

⁷ Иако се (у познијем епском слоју, додуше) успоставља опозиција између крста и Месеца: »Крст је часни јачи од мјесеца« (Вук IX, 26); »Крст је часни бољи од мјесеца« (Вук IX, 27).

јунаци	Секуле	2	МХ I, 76 (2)
	Маријане	1	МХ II, 31
	Данило	1	САНУ III, 75
	Нукићу	1	МХ IX, 21
	господару	1	Вук VIII, 74
	владико	1	Вук IV, 54
	краљице	1	СМ15
	султаније	1	МХI, 76

Аналогна њој јесте формула »светли царе« (Вук II, 30; Вук II, 61; САНУ II, 30; МХ I, 59)⁸, у пар примера управо комбинована с формулом »огријало сунце« (Вук VI, 18; САНУ III, 68), а истом семантичком пољу несумњиво припада и формула »светла круно«⁹, у којој су спојена два битна реална и симболичка елемента везана за Сунце – светлост и кружни облик. Најзад, у песми »Смрт војводе Кајице« (Вук II, 81) »војвода Сибињска« (Сибињанин Јанко / Јанош Хуњади) обраћа се »краљ Ђурађу« (деспоту Ђурђу Бранковићу) као »јасној звезди«, што је исти тип атрибуције, заснован овога пута на фразеологији у којој се јарко подневно Сунце именује »звездом« (»упекла звезда«, »кад упече звезда«):

Краљ му Божју помоћ називао:
»Божја помоћ, војводи Сибињска!«

⁸ Лингвистичка истраживања већ су довела у везу синтагме *св(и)етли царе* и руске фолклорне фразеологизме *белый царь* и *владыка белый* (Ивић 1999; Поповић 1991: 151; уп. Детелић, Илић 2006: 29-30), а чињеница да придев *бели* алтернира уз највишу земаљску и највишу небеску власт у српском и руском фолклору навео је Александра Лому на закључак да је у конкретном случају реч о древним слојевима словенског паганства, који одсликавају »култ врховног индоевропског божанства које оличава ведро или дневно небо« (Лома 1993: 202; према: Детелић, Илић 2006: 30).

⁹ »Од свијетле круне цесарове« (Вук VIII, 38); »Чујеш ли ме, светла круно моја!« (Вук II, 30); »Светла круно, српски цар Стефане« (Вук VI, 28/2); »Светла круно, принцип-Јевђеније« (Вук VIII, 33/3); »Светла круно, царе господине!« (МХ II, 43/2); »Кнеже Лазо, српска круна светла« (САНУ II, 30); »Светла круно, царе Мурате« (САНУ II, 30); »Ишту Турци нашу круну светлу« (САНУ II, 30); »Кнеже Лазо, светла круно наша« (САНУ II, 30); »Божјија ти помоћ, светла круно наша!« (САНУ II, 30); »Светла круно, господине кнеже« (САНУ II, 30); »Мурате, наша круно светла« (САНУ II, 30); »Немој тако, светла круно, царе господине!« (САНУ II, 30); »Светла круно, царе поочиме« (САНУ II, 46); »Светла круно, Јосипе ћесаре« (САНУ III, 70/4); »Светла круно, Јозепе ћесаре« (САНУ III, 71/3).

Војвода му боље одазива:
»Здраво, краљу од Маћедоније!
Златна круно под небом на земљи,
Јасна звездо на Маћедонији!«

ЈУНАК

У разматрању следећег типа епске концептуализацијеослоњене на Сунце и Месец поћи ћемо од текста и у великој мери се ослонити на текст Љиљане Пешикан Љуштановић, који се објављује у истом зборнику и који сам имала задовољство да прочитам пре него што сам почела своју анализу¹⁰. Он је отворио простор да се у једном спектру формула везаних за Сунце и Месец паралелно посматрају и конфронтирају лирска и епска слика света.

Јуначку епику са свадбеном лириком, која је била у истраживачком фокусу поменуте ауторке, повезује тема свадбе, која је и у епским песмама једна од кључних. Док је, међутим, у јуначкој епизи, у складу с идеолошким императивима и основном стратегијом жанра, акценат стављен на јуначко савладавање препрека и фигуру епског јунака, у свадбеној лирици фокус јена фигури невесте и на плодности коју она треба да донесе у младожењин дом и која корелира са најшире схваћеним берићетом – биљним и сточним. У тим лирским координатама Сунце је вишеструко пројектовано на елементе свадбеног обреда и његове учеснике:

За пожељно и благословено одвијање традиционалне свадбе [...] изузетно важно је било да се све дешава *како треба* и *кад треба*. То пожељно и благословено време, у песмама се, непосредно или посредно, симболизује кретањем небеских тела, особито Сунца. Дневно напредовање Сунца, као животворног извора топлоте и светлости, требало је да допринесе напретку јединке и колектива који прате и поштују његов ритам. [...] Без Сунца нема ни људске, ни земаљске, ни животињске плодности, ни свеколиког и напретка. Следећи Сунчеве ритмове, сватови уопште и појединачни учесници обреда, поготово невеста и они који с њом током обреда непосредно долазе у додир (девер, брат, младожења), као и они који непосредно утичу на кретање поворке (стари сват, првијенац, војвода, кум) – успостављају потенцијално плодотворан и благословен контакт с вишом силом. (Пешикан-Љуштановић, ркп.)

---

¹⁰ Примери свадбених песама преузети су из тог рада.

Истовремено, повезивањем неба и земље људска, земаљска свадба добијала је елементе хијерогамије и сакрализованала се, као и невеста, чији су атрибути постајали небеска тела и злато и сребро, као њихови супститути:

Молила се млада Петра мајка
Старом свату и вјенчаном куму;
»За ран' нама снаху доведите,
У косам' јој Сунца донесите,
У њедрима јаснога Мјесеца
Да огрије б'јеле дворе наше.« (Вук I, 25)

Моје румено б'јело лице,
Истеци Сунце,
А у лицу црне очи,
Двије Данице. (САНУ I, 41)

Што се сјаје лугом зеленијем?
Јал' је Сунце, јал' је јасан Мјесец?
Нит' је Сунце, нит' је јасан Мјесец,
Већ је снаха међу ђеверима,
На глави јој два вијенца сјајна,
А на руке златни прстенови,
Пак се сјаје како Сунце жарко. (Вук V, 45)

Што се оно поред мора сјаше?
Ал' је сребро, ал' је суво злато. –
Нит' је сребро, нит' је суво злато,
Већ су оно кићени сватови,
Међу њима прелијепа Јане. (Вук V, 13)

За разлику од лирских јунакиња, епске невесте описују се у далеко реалистичнијем кључу. Иако се и у епским описима женске лепоте спорадично срећу сребро и злато, она се чешће посредно дочарава – путем дејства на просце (»Ја, каква је кићена дивојка, / Смамила би по небу облаке, / Камо л' не би по земљи јунаке!«; МХ VIII, 21 или »То се чудо на далеко чуло, / И љепоту чуше по свијету. / Просили је бани и краљеви, / И са мора млади ценерали, / Добра цура неће ниједнога, / Но пробира момке и јунаке«; Вук VII, 22) и кроз поређење с вилом (»Ива тражи, те нађе ђевојку. / Да каква је, јади је јадили! / Јесте танка као оморика, / А висока као танка јела, / А бијела као горска вила; / Ал' је вила, али је родила, / Друге виле и на свијет није«; Вук VII, 12). Екстензивни описи, с друге стране, акценат стављају на тактилно и (посредовану) еротичност, а поређења су базирана на елементима реалног окружења (голуб, соко, ружа, шећер, бисер и сл.):

Једна глава, три су истивана;
Једне уши, четверо менђуши,
Једне руке, троје белензуке,
Једно грло, три дробна ђердана,
Једне плећи, а три су кавада:
Један зелен до зелене траве,
Други мави да се момци маме
А трећи је од сувога злата,
А на ноге крмзи чактијане
До полу су кожом постављене
А од по њих лијом и бауком,
Кад их стеже да је не претеже,
Да каква је, три је јада било!
Чело јој је златна амајлија,
Обрвице с мора пијавице,
Трепавице пауново перце,
Два образа два ђула румена,
Медна уста кутија шећера,
Црне очи као у гаврана
Ваљају јој два царава града,
Ситни зуби два низа бисера,
Узбујале дојке у ђевојке
Кано квасац у добре планинке,
Те подигле до сва три кавада,
Ђерданима не да мировати,
Цура дише, а ђердани гмиже,
Љепота је оку погледати. (Вук VI, 42)

На њој јесу три харли ђердана:
Један јој је од крзних мерцана,
Овај цуру по врату удара
И ко крвца снигу одговара.
А други је од ситна бисера,
Овај цура пониже спустила,
Па он цуру по дојкама туче.
А трећи је од жутих дуката,
Који цуру по учкуру туче,
Цури каже, куда учкуру веже. (MX VIII, 21)

Чудо људи за ђевојку кажу:
Танка струка, а висока стаса,
Коса јој је кита ибришима,
Очи су јој два драга камена,
Обрвице с мора пијавице,
Сред образа румена ружица,
Зуби су јој два низа бисера,
Уста су јој кутија шећера;
Кад говори ка' да голуб гуче,
Кад се смије ка' да бисер сије,
Кад погледа, како соко сиви,
Кад се шеће као паунице. (Вук III, 78)

Једини моменат где је очувана веза са лирском (митском?) (пра)ситуацијом јесте – парадоксално – класичан епски »окидач« за развој свадбе у нежељеном смеру, а то је тренутак када тек откривено невестино лице засија као Сунце, за шта постоји и фреквентна епска формула: »сину лице кано жарко сунце« (Вук II, 10; Вук III, 54; Вук III, 81; Вук VII, 1; Вук VII, 18; Вук VII, 22; KX I, 21; KX III, 9; MX I, 50; MX IX, 24), која недвосмислено упућује на преокрет. Он може бити различит по типу, али је по правилу с негативним предзнаком: након тога активира се мотив »туђина девера« (Вук III, 81)¹¹, снахе »крвнице«

¹¹ »Кад су трећи данак путовали, / Ударише гором кроз планину, / Дуну вијор вјетар из планине. / На ђевојци дувак узгруо, / Сину лице, к'о на гори сунце; / Од сватова нитко не виђео, / До делија Коичић-Иване, / На ђевојку с' ашик учинио« (»Женидба бега Љубовића«).

(Вук II, 10)¹² и т. сл. Оно што је обредна лирика препознавала као сакрално, усмена епика је подредила заплету и, у великој мери, патријархалној норми, која је у том жанру далеко ригиднија него у лирици, где ритуална инверзија отвара простор да се женски принцип надреди мушком. Епика је ову везу женског с космичким по правилу санкционисала, што је и епилог окретало ка балади.

То је посебно очито у два антологијским песмама свеколике српске поезије – и писане и усмене – »Женидби Милића барјактара« непознатог Вуковог певача или непознате Вукове певачице (Вук III, 78) и »Сестри Леке капетана«, можда најдаровитијег Вуковог барда, Старца Милије (Вук II, 40). У првој од њих – како је то сјајно показала Мирјана Детелић – Милић барјактар, који обилази земље и градове »од истока паке до запада«, и Љепосава, чије лице сија кроз невестински вео и засењује очи сватовима, реплицирају две фазе кретања Сунца (излазак и залазак), никада спојиве:

Најзад, у најдубљој значењској равни – где се опозиција исток-запад грана у парове: јасно сунце на изласку – јарко сунце на смирају, снаја-син, Љепосава-Милић – преклапања су у пуној мери двовалентна, значењем се везујући за круг соларних митова, а жанровски за обредну лирику. Назнаке које песма о томе даје вишеструке су и значајне: почев од описа Милићеве заручнице (»Или си је од злата салила? / Или си је од сребра сковала? / Или си је од сунца отела?«) и њеног дејства на околину (»Кроз мараме засијало лице / Сватовима очи засениле / Од господског лица и ођела«), преко тек наслућеног криптограма личних имена (Вид – име девојачког оца, варијантност Милићевог имена) и броја Видових кћери (девет), све до формуле Милићевог кретања у облику окоштало фразеологизма (»Он обиђе земљу и градове / Од истока паке до запада«). (Детелић 1996: 101-102)

Соларна природа и соларно порекло јунака постају у овом жанровском кључу њихова коб. У преплету с темом растављених љубавника митолошка »алегорија« дала је импресивну слику вољених који се сахрањују на различитим странама света¹³:

---

¹² »Кад је било ноћи по јацији, / Младијенце у ђердек сведоше; / Када беже у одају уђе, / А ђевојка стоји под дуваком, / Он за собом затворио врата, / Диге цури пули дувак с лица, / Сину лице, кано жарко сунце, / Бег загрли лијепу ђевојку, / Хотијаше, да је и пољуби; / Ал' му вели лијепа ђевојка: / 'Господару, бего Милан-бего! / Не дам теби лица обљубити, / Док не видим твога брата главе, / Ђе се мртва по авлији ваља'« (»Милан-бег и Драгутин-бег«).

¹³ »Кад су трећи данак путовали, / Ударише гором кроз планину, / Дуну вијор вјетар из планине. / На ђевојци дувак узгрну, / Сину лице, к'о на гори сунце; / Од сватова нитко не виђео, / До делија Коичић-Иване, / На ђевојку с' ашик учинио« (»Женидба бега Љубовића«).

Сабљама јој сандук сатесаше,
Наџацима раку ископаше,
Саранише лијепу ђевојку
Откуда се јасно сунце рађа;
Посуше је грошним⁷ и дукатим⁷;
Чело главе воду изведоше,
Око воде клупе поградише,
Посадише ружу с обје стране.

Наопако копља окренуше,
Наопако коло поведоше,
Жалостиву пјесму запјеваше;
Сабљама му сандук сатесаше,
Наџацима раку ископаше,
Саранише Милић-барјактара
Куда јарко смирује се сунце. (Вук III, 78)

Друга међу фасцинантнијим јунакињама јужнословенске усмене епике – »Росанда девојка«, сестра Леке капетана – такође поседује соларне атрибуте. Њено лице не сија као лице Милићеве несудоњене невесте, али је њена појава на чардаку аналогна појави Сунца: »А кад Роса дође на чардаке / Сину чардак на четири стране«. Шире балто-словенске паралеле показују да она у основи реплицира фигуру Сунчеве сестре, с тим што је она у визији Старца Милије знатно преобликована и понесеношћу сопственом лепотом и господством »спуштена« у »људско, одвише људско«¹⁴. У лирским интерпретацијама Сунчеву сестру просе цар или паша, али она не може припасти смртнику, те разрешења иду у два смера: Сунчева сестра или убија и просца и сватове (Вук I, 232) или просца упозорава на сопствену природу, због чега он сам одустаје од свадбе (Вук I, 233). Аналогно томе, Росанда из Милијине варијанте не може припасти »обичном« јунаку, макар (попут цара у усменој лирици или једног од тројице знаменитих јунака у Милијиној песми) он био први међу првима (Делић 2013:147-148). Њена соларна природа истовремено је и њена коб и њен хибрис у епском свету, где је пројекција људског на космичко и *viceversa* у многоме пригушена када је о јунакињама реч.

Насупрот томе, и насупрот лирским постулатима, који у свадбеном обреду потискују фигуру младожење а фаворизују фигуру невесте, у усменој епизи атрибуција јунака у целини инклинира соларној симболици, превасходно ка злату и сребру, мада се, када је реч о архаичнијим и фантастичнијим типовима

---

¹⁴ »Она не може да, попут гневне соларне богиње, побије просце златним јабукама/муњама, нити да, као девојка-ратница која гради чудесну цркву, заузда коња змијом, савлада три царевоје војске, а самом цару извади очи (Вук I, 234) – и управо у том позиционирању на средокраћу између митског и епског/људског морала би се сагледавати њена коб. Росанда, међутим, није само спуштена у сфере људског, већ и „одвише људског“, и то је још једна тачка у којој се препознаје Милијин истински песнички дар. За разлику од Сунчеве сестре или већ поменуте девојке-ратнице, Росанда није индиферентна према дивљењу њеној лепоти. Она се на Марков позив враћа с чардака и окреће да јој јунак сагледа лице и за тај сижејни детаљ тешко је тражити икаква митска, епска или традиционална упоришта. Милија је ту пронашао простор за увођење хибриса, без којег нема ни трагичне јунакиње ни трагичног заплета« (Делић 2013: 147-148).

јунака, попутзмије-младожење и осталих типова змајевитих јунака, Сунце, Месец и Даница уписују на јунаково тело и директно (МХ I, 34) или се пројектују на јунаковог коња¹⁵ (уп. Пешикан-Љуштановић 2002: 48):

Каква ј' красна Каица војвода!
У каквом ли господском оделу!
На плећи му зелена долама
Од кадиве, извезена златом,
На долама токе сува злата,
А покрај њи тридесет путаца,
Свако му је од по литре злата,
А под грлом литра и по злата,
Које му се на бурму одвија,
Те војвода њиме пије вино;
На војводи чизме и чакшире,
Чизме су му сребром потковане,
А чакшире од плаве кадиве;
По долами коласта аздија,
Сва од сребра и од чиста злата;
На војводи калпак свиле беле,
За калпаком од сребра челенка,
О њој златни триста трепетљика,
Свака ваља два дуката златна,
У челенки два камена драга,
Војводи се види путовати,
Кроз крајину водити војводе,
У по ноћи, кано и у подне;
Око врата колајна од злата,
За појасом две убојне стреле;
Висок јунак, танак у појасу,
Бела лица, црни наусница,
Црн му перчин појас премашео;
Преко крила гола сабља бритка,
Преко голе сабље пије вино;
Покрај чизме буздован позлаћен.
(Вук II, 81)

Кад су они под наранчу дошли,
Налазили незнану делију,
На глави му круна савијена,
На челу му звизда приходница,
На прсима жарено сунашце,
На руци му алем-камен драги,
На костима сјајна мисечина. (МХI, 34)

Па погледа доли низ језеро,
Па угледа јелу витовиту:
Сјаше јела кано сунце жарко,
А бесиди лички Мустајбеже:
»Да нам бора, мојих тријест друга!
Што 'но сјаје као сунце жарко?
Та давно је сунце умакнуло,
А још мисец истекао није.«
Отолем се чета подигнула,
Па одоше у равно Језеро.
Кад су дошли јели витовитој,
То под јелом једно момче спава:
О јели је цевердан висоо,
Вас цевердан од билога сребра,
У коси му три драга камена
С цеверданом до дви пушке мале,
Обе пушке златом оковане,
А уза њу пала и челика,
У којој су три драга камена,
Они сјају камо сунце жарко,
А испод њих једно момче спава,
Од Котара Јанковић Стојане! (МХ IX, 24)

¹⁵ »У Филипа од Московца краља, / Да он има коња крилатога, / Седло му је све камење драго, / Посред њега змијом поплетено, / А узда је од сувога злата, / А на чело мјесец и даница« (Вук VI, 46).

Стога је уместо невесте, која у обредној лирици обасјава простор кроз који пролази (»Што се сјаје лугом зеленијем? / Јал' је Сунце, јал' је јасан Мјесец? / Нит' је Сунце, нит' је јасан Мјесец, / Већ је снаха међу ђеверима, / На глави јој два вијенца сјајна, / А на руке златни прстенови, / Пак се сјаје како Сунце жарко«; Вук V, 45. Уп.: Вук I, 77, 78, 81)¹⁶ у усменој епизи јунак тај који деловима своје опреме осветљава ноћни друм:

На њему је коласта аздија,
По аздији исплетене гује,
Повисоко изведене главе,
У устима све драго камење,
Види му се ноћи путовати,
У по ноћи, како у по дана. (Вук II, 94)

По копчама изведене гује,
Кроз цепове промолиле главе,
У зуб'ма им алмаз каменови,
Све из њиха бију пламенови,
Што се ноћи види путовати
У по ноћи, кано у по дана. (КХ II, 42)

И имаде сабља димишћија,
Којано је у Шаму ковата,
Три ковача за петнаест дана,
Сва у суво окована злато,
И на њој су три балчака златна,
У балчаку алем камен драги,
Према ком се види путовати
У по ноћи, ка' и у по дана. (Вук III, 64)

Још му даје токе позлаћене,
Искићене ситнијем бисером,
Попуњене драгијем камењем,
С којима се види путовати,
Каде хајдук иде кроз планину
Да му грање не разбија главе. (Вук VII, 36)

Паралела између Сунца и епског јунака успоставља се и аналогичном у њиховом кретању, као у чувеној (опет Милијиној) варијанти »Бановић Страхине« (Вук II, 44) – »Он је оздо, а сунашце озго« – или, далеко чешће, путем дословног и метафоричног зенита, који има своју епску формулу: »Носише се летњи дан до подне«. Иако дата формула маркира и дуготрајност (мегдана), јер је летњи дан најдужи, чињеница је да је тренутак када је Сунце у највишој тачки истовремено и тренутак јунаковог „зенита“, када он, захваљујући снази, лукавству, помоћницима или осталим епским техникама савладава противника (уп. Перић 2013: 202):

За била се грла доватише,
Те се двије але понијеше
На Голечу на равној планини;

---

¹⁶ »Попут Сунца и Месеца снаха међу деверима обасјава цео простор кроз који је воде [...]. Невеста стоји у центру обреда, она привремено преузима улогу земаљског Сунца, које обасјава и греје, што имплицитно сугерише плодност коју треба очувати и пренети у нови дом« (Пешикан-Љуштановић, ркп.).

Носише се љетни дан до подне,
Док Турчина пјене попануше,
Бијеле су како горски снијег,
Страхин-бана б'јеле, па кржаве,
Искрвави низ прси хаљине,
Искрвави чизме обадвије.
А кад бану мука досадила,
Тада бане ријеч проговара... (Вук II, 44)

Усмена епика притом, као ни усмена лирика, у основи не прави разлику између симболике и функција Сунца и Месеца. Они алтернирају као извори дневне и ноћне светлости, и као и сва остала небеска тела која еманирају сјај (звезде и Венера) укључују се у атрибуцију епских јунака. Једини сижејни образац где је направљена строга поларизација између Сунца и Месеца јесте онај о »закасном јунаку«, који се у српској усменој традицији везује за име Мусић Стефана. Како је сјајно уочила Снежана Самарџија, Мусић Стефан, који стиже на косовско разбојиште тек када је битка изгубљена, и »честити кнез« Лазар, који предводи војску и у Косовском боју гине – на дубљем, митолошком плану оличавају Месец и Сунце, што укида могућност да се у исто време нађу на истом месту и у сижеима који су у потоњем развоју историзовани и битно ресематизовани:

Мусићево кретање ка разбојишту подудара се са путањом Месеца, јединог светла са небеског свода које се и само »промењује« [...] Можда се и због тих древних талогоа нису могли здружити епски Лазар и Стефан, упркос историјским чињеницама¹⁷ и контурама епских делокруга. Месечева путања је супротна кретању Сунца. Владар се иначе изједначава са »Сунцем огрејалим«, а честити кнез је и »српска круна златна« [...]. Мусић Стефан (из варијанте слепе певачице) и Лазар се не сусрећу на Косову, само им је одредиште исто, исти су циљ и крај пута. (Самарџија 2010: 138, 140)

Атрибуција јунака прати ову дивергенцију: док се за кнеза Лазара везују епитети соларног типа, Мусић Стефан смешта се у Мајдан »чисто сребрни«, што је формула потврђена и у ранијим записима (»и Стефана млад[а] Мусојевића / од Мајдана чиста сребрнога«, ЕР 92; Самарџија 2010: 127). Митолошки наративи у којима су Сунце и Месец фигурирали као метафоре дана и ноћи, постали су сјајна и жанровски продуктивна основа за сижее засноване на теми кобне неспојивости, било да је реч о епским јунацима који упркос жељи не

---

¹⁷ Стефан Мусић, син челика Мусе, био је сестрић кнеза Лазара и погинуо је у Косовском боју 1389. заједно са својим ујаком (уп. Самарџија 2010: 122-123).

могу да учествују у истом боју, било да је реч о несуђеним љубавницима, какви су Милић и Љепосава из чувене баладе. Што, у крајњој линији, показује да су исти елементи реалног људског окружења и непосредног чулног искуства могли бити крајње различито концептуализовани: док су у обрасцима о којима је управо било речи Сунце и Месец метафоре узајамне искључивости, формула »док је Сунца и док је Месеца« интегрише ова небеска тела у особени концепт вечности и времена као континуума.

ИЗВОРИ

- Вук I: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао В. Стеф. Карацић, *Књига прва у којој су различне женске пјесме, у Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1841*, Сабрана дела Вука Карацића, књига четврта, В. Недић (прир.), Београд: Нолит, 1975.
- Вук II: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао В. Стеф. Карацић, *Књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије, у Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1845*, Сабрана дела Вука Карацића, књига пета, Р. Пешић (прир.), Београд: Нолит, 1988.
- Вук III: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао В. Стеф. Карацић, *Књига трећа у којој су пјесме јуначке средњијех времена, у Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1846*, Сабрана дела Вука Карацића, књига шеста, Р. Самарцић (прир.), Београд: Нолит, 1988.
- Вук IV: *Српске народне пјесме*, скупио их и на свијет издао В. Стеф. Карацић, *Књига четврта у којој су пјесме јуначке новијих времена о војевању за слободу, у Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1862*, Сабрана дела Вука Карацића, књига седма, Љ. Зуковић (прир.), Београд: Нолит, 1986.
- Вук V: *Српске народне пјесме*, Скупио их Вук Стеф. Карацић. *Књига пета у којој су различне женске пјесме*, Љ. Стојановић (прир.), Биоград: Државно издање, 1898.
- Вук VI-IX: *Српске народне пјесме 6-9*, Скупио их В. Стеф. Карацић, Београд: Државно издање, 1899-1902.
- EP: *Ерлангенски рукопис старих српскохрватских народних песама*, Издао Г. Геземан, Ср. Карловци: СКА, 1925. <http://www.branatomic.com/erl/> [Прир. М. Детелић, С. Самарција, Л. Делић].
- EX: *Muslimanske narodne junačke pjesme*, Sakupio E. Hadžiomerspahić, Banja Luka: S. Ugrenović, 1909.
- KX I-II: *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sabrao K. Hörmann 1888-1889, knj. I-II, drugo izdanje. Sarajevo: J. Kušan, 1933.
- KX III: *Narodne pjesme muslimana u Bosni i Hercegovini*, Iz rukopisne ostavštine Koste Hörmanna, Redakcija, uvod i komentari Đ. Buturović, Sarajevo: Zemaljski muzej Bosnie i Hercegovine, 1966.
- MX I-IX: *Hrvatske narodne pjesme, Odio prvi, Junačke pjesme*, Zagreb: Matica hrvatska, 1890-1940.

САНУ II-IV: *Српске народне пјесме из необјављених рукописа Вука Стеф. Караџића*, Ж. Младеновић, В. Недић (прир.), Београд: САНУ, 1974.

СМ: С. Милутиновић Сарајлија, *Пјеванија црногорска и херцеговачка*, Д. Аранитовић (прир.), Никшић: Универзитетска ријеч, 1990 [Лајпциг, 1837].

ЛИТЕРАТУРА

Делић 2013: Л. Делић, Сестра Леке капетана. О чуду од лепоте, чуду од господства и чуду од певача, *Зборник у част Марију Клеут*, у: С. Томин, Љ. Пешикан-Љуштановић, Н. Половина (ур.), Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду, 131-151.

Детелић 1996: М. Детелић, *Урок и невеста. Поетика епске формуле*, Београд, Крагујевац: Балканолошки институт САНУ, Центар за научна истраживања Универзитета у Крагујевцу.

Детелић, Делић 2016: М. Детелић, Л. Делић, »Тавница је кућа необична«. Семантика просторног позиционирања епске тамнице, у: С. Ђорђевић Белић, Д. Лајић-Михајловић, Н. Радуловић, Б. Сувајдић, Ђ. Трубарац Матић (ур.), *Савремена српска фолклористика 2*, Београд: Удружење фолклориста Србије, Институт за књижевност и уметност, Универзитетска библиотека »Светозар Марковић«.

Детелић, Илић 2006: М. Detelić, М. Ilić, *Beli grad: poreklo epske formule i slovenskog toronita*, Beograd: Balkanološki institut SANU.

Ивић 1999: М. Ивић, Бело као лингвистички и културолошки проблем, *Јужнословенски филолог*, LV/1999, 1-19.

Лејкоф, Џонсон 1999: G. Lakoff, M. Johnson, *Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and Its Challenge to Western Thought*, New York: Basic Books.

Лома 1993: А. Лома, Подунавска прапостојбина Словена: легенда или историјска реалност?, *Јужнословенски филолог*, XLIX, 187-220.

Ман 2006: Т. Ман, *Чаробни брег*, прев. М. Ђорђевић (I-V), Н. Половина (VI-VII), Београд: Новости.

Перић 2013: Д. Перић, *Поетика времена српских усмених епских песама предвуковског бележења и Вукових збирки*, [Докторска дисертација], Београд: Филолошки факултет.

Пешикан-Љуштановић 2002: Љ. Пешикан-Љуштановић, *Змај деспот Вук – мит, историја, песма*, Нови Сад: Матица српска.

Поповић 1991: Љ. Поповић, Семантички потенцијал назива за боје у руском, украјинском и српскохрватском језику, [Магистарски рад (рукопис)], Београд.

Самарција 2010: С. Самарција, Из мајдана чисто сребрнога, у: С. Самарција (ур.), *Ликови усмене књижевности: зборник радова*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 121-146.

СМ 2001: С. Толстој, Љ. Раденковић (ред.), *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*, Београд: Zeptr Book World.

Фајгел 2012: А. Фајгел, Трагом гуја и јакрепа у епским тамницама: гусларске песме, француске жесте, међународни оквир, у: М. Детелић, Л. Делић (ур.), *Гује и јакрепи: књижевност, култура*, Београд: Балканолошки институт САНУ, 82-94.

Lidija D. Delić

«AS LONG AS THERE ARE THE SUN AND THE MOON»:
THE SUN AND THE MOON AS MEANS OF CONCEPTUALIZATION
IN ORAL EPICS

In traditional isolated communities which for ages had no knowledge even of mechanical clocks, the sun and the moon functioned as means of orientation in time. In the conceptualization of time they are, on the one hand, isomorphs («as long as there are the sun and the moon», «I saw neither sun nor moon» and the like), while, on the other, they indicate opposites (day/night; light/darkness) and, as such, they are contrasting, which is particularly reflected in oral ballads («Ženidba Milić barjaktara») and in heroic epic (the model of the «late-coming hero»). The Sun and the Moon, however, are used to model a vast spectrum of other categories in addition to the temporal ones, for example, social hierarchy (the king receives the epithet «clear, bright», the same used for the sun). These two heavenly bodies and their symbolic doubles – gold and silver – have had an exceptional role in the characterization of the epic hero insofar as eponymous of the genre.

Key words: Sun, Moon, oral epics, oral formulae, conceptualization, time, epic hero

